

Miskolczy Ambrus

KAZINCZY FERENC, A POLITIKUS

„Aki külön választja az író a politikustól, Kazinczy szobrát repeszti széjjel, és dönti le talapatáról” – figyelmeztetett Hatvany Lajos.¹ Ez a szobor jelképes szobor, mert a valóságos szobrok inkább csak szobrocskák. Azok is nehezen készültek el. Et statua habent sua fata... 1859-ben országosan ünnepelték a széphalmi mester századik születésnapját, de szobrára lassan gyűltek az adományok.² Jellemző, hogy a bécsi „magyar technicus ifjúság” kezdeményezett, amikor 130 forintot küldött a Pesti Naplónak, és ezzel indította el a gyűjtést. A legnagyobb összegek az ünnepélyek során folytak be, és olyan különböző közösségektől érkeztek, mint „a pesti izraeliták”, a „nagyváradai polgárok”, Bács-Bodrog megye „egyik faluja”, és ami meglepő: csak egyetlen arisztokrata adakozott, az erdélyi gr. Haller Ferenc.³ Az arisztokraták inkább az elszegényedett Kazinczy sarjakat támogatták a tüntető-szimbolikus politizálás mellőzésével. Különös játéka ez a sorsnak, mert Kazinczy a legszívesebben az arisztokrata sarjakat próbálta – baráti tanácsokkal, költeményekkel, szimbolikus gesztusokkal – nevelni, tudva, hogy ők játszhatnak igazán irányadó szerepet; és ezt paradox módon némileg Kossuth is megerősíti, az első homo novus,⁴ aki saját magáról úgy nyilatkozott, hogy a pórból emelkedett fel – mint tudjuk, 19. századi történelmünk fölé.

Végül felállították a Kazinczy-mellszobrot a Múzeum-kertben, aztán készült egy másik is. Az első szobor egyesített, a második szobor megosztott. Ezt az 1910-es években Érsemjénben állították fel, és miután az úgynevezett dzsentrivilág karolta fel Kazinczyt, Ady Endre jött elő azzal, hogy Kazinczy nem tudott és nem is tudhatott jól magyarul, s a korábban általa magasztalt jozefinista forradalmárból népidegen dzsentrit állított elő. A vád ismert: „Kazinczyék eldobtak egy gyönyörű nyelvet ugyanakkor, amikor egy nyelvet akartak bolond apostolsággal megjavítani”, és így „a magyar nyelvből egy álmagyar nyelv” lett,⁵ Kazinczyból pedig Németh Lászlónál a magyarság legnagyobb „hibbantója”.⁶ Azt nem tudjuk, hogy Németh László az Ady iránti kegyelethől járt-e el, vagy ahhoz a – Szabó Dezső által a „Mélyikém!” kezdetű nyílt levelében szóvá tett⁷ – szokásához tartotta magát, amikor ötletei forrását gondosan elhallgatta.

¹ HATVANY Lajos: *Irodalmi tanulmányok*, II., Szépirodalmi, Budapest, 1960. 54.

² Lásd MARGÓCSY István: *Magyarok Mózese (Az 1859-es Kazinczy-ünnepélyek nyelvhasználatáról)* = *Kegyelet és irodalom*, szerk. Kalla Zsuzsa, PIM, Budapest, 1997, 201.

³ Lásd OSZKK An. 2973.

⁴ „Kossuth a legelső homo novus, az első birtoktalan kisnemes volt, aki az 1790 utáni rendi korszakban vezetőszerepre tett szert.” HÓMAN Bálint – SZEKFŰ Gyula: *Magyar történet*, V., Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1936, 311.

⁵ ADY Endre: *Van-e magyar nyelv?*, Nyugat 1910/22., 1662–1663.

⁶ NÉMETH László: *Kisebbségben* = Uő.: *Kisebbségben*, I., Magyar Élet, Budapest, 1942, 16.

⁷ SZABÓ Dezső: *A Mélymagyarhoz*, Ludas Máttyás Füzetek 78. (1942. május).

A nagy szobor azonban lerombolhatatlan, lelkünkben áll. A probléma viszont a felvilágosodás és a szabadelvűség közötti folyamatosság kérdése, ami ma is vita tárgya.⁸ De hagyjuk a vitákat, inkább emlékezzünk Marc Bloch kifakadására: „Robespierre-isták, anti-robspierre-isták kegyelmezzetek! Csak annyit kérünk, mondjátok meg egyszerűen, milyen volt Robespierre?”⁹ Más szóval: milyen volt Kazinczy? – kérdezzük, miközben tudjuk, hogy sok Kazinczy élt, él és élni fog. És Marc Bloch intése – hogy termékenyítő önellentmondással éljek – csak felhívás a további vitákra. És ezt a továbbiakban a következő kérdésekkel, majd a rájuk adott válasz kísérelletekkel próbálom elősegíteni:

Miként bizonyult a rejtőzködő szépíró a legharciasabb politikai közírónak? A poszt-jozefinista puccstervek ellenében miként vezette az egyéni és nemzeti-társadalmi lelkiismeret? Miként bizonyult az általa oly következetesen képviselt monarchista republikanizmus hosszú távú történeti jelenségnek?

Ezekre a kérdésekre Horváth János és Sinkó Ervin, Kemény Zsigmond és Kossuth Lajos jelölte ki a válaszadás irányainak lehetőségét.

Az újvidéki író igaz empátiával figyelmeztetett arra, hogy a széphalmi mesternek a börtön után „inkognitóban kell maradnia”, „életének és művének [van] egy rejtett szövege is, mely a maga tragikus sokrétűségében még megfejtésre vár”.¹⁰ Kemény Zsigmond a nyelvújítás metapolitikai összefüggéseit ragadta meg, Kossuth az 1790 és 1848 közötti folytonosságot, Horváth János pedig Kazinczy szerepére figyelmeztetett. Amit nem igazán ismerünk, az a történelem alatti történelem, az, amit Kazinczy és kortársai tudtak, de nem beszéltek róla, és ha mégis, akkor néha félre-beszéltek, hol saját szenvedélyeiktől elvakítva, hol egyszerűen alulinformáltságtól megtévesztve, hol pedig a „nyilvánosság” megtévesztésére.

Kedves előítéletünk a jozefinista Kazinczy. Kétségtelen, szépen írt József császárról a nyilvánosság számára, és így alighanem azt a reményét akarta kifejezni, hogy jöhet még jobb felvilágosult uralkodó. Jozefinizmusa nem császárhűség volt, hanem a felvilágosodás, illetve a felvilágosodással megnemesített haza szolgálata. A császár lehetséges szövetséges és pártfogó volt, maga a szükséges jó, bár jobb is lehetett volna. Kazinczy a császárt tisztelte határozott reformpolitikája miatt, de magyar alkotmányellenességét helytelenítette. Azt akarta elérni a közjó szolgálatában, amit lehetett. De magának szánt – és nem a nyilvánosságnak szánt elmélkedéseiben – megjegyezte: „Józsefnek is az a szerencsétlensége volt, ami sok nagy embereknek, hogy inkább nézettetek nagynak azok által, akik őtet ritkán látták, mint akik mindennap vagy gyakran. Sokszor volt ellenkezésben magával.” Így aztán: „A József felvilágosodottsága hadnagyocskai felvilágosodás volt, s igen gyakran csak pajzanság.”¹¹ Kazinczy azt is helytelenítette, hogy József császár eltörölte a megyei önállóságot, azt, hogy a megyei tisztségviselőket megyei közgyűlésen vá-

⁸ MISKOLCZY Ambrus: *A felvilágosodás és a liberalizmus között. Folyamatosság vagy megszakítottság? Egy magyar történelemszita anatómiája*, Lucidus, Budapest, 2007. Ennek előtanulmánya: UÓ.: *Egy történelemszita anatómiája. 1790–1830/1848: folytonosság vagy megszakítottság? (avagy „Mit üzent Kossuth Lajos?”)*, Aetas 2005/1–2., 160–212.

⁹ Idézi François HARTOG: *Charles Péguy: „A történelmi ítélet”* = François HARTOG – Jacques REVEL: *A múlt politikai felhasználásai*, ford. Gelléri Gábor, L'Harmattan, Budapest, 2006, 155.

¹⁰ SINKÓ Ervin: *Magyar irodalom*, I., Forum, Novi Sad, 1963, 187, 189.

¹¹ Kazinczy Ferenc szabaddóműves iratai, MTAKK, K 605, 57.

lasszák meg, és helyette a felülről való kinevezés gyakorlatát vezette be.¹² A felvilágosodás hívei azt is pontosan látták, hogy a nagy uralkodó a nagy eszményeket saját birodalomépítő céljai szolgálatába állította, és a különböző erőket, így a felvilágosodás egyes jeles alakjait kijátszotta a katolikus egyház ellen, majd ha kellett, megfegyelmezte őket is. És végül ki ne látta volna, hogy a császári reformpolitika külpolitikai ábrándokkal öszszefonódó ostoba militarizmus szolgálatában állt. Az emlékező Kazinczy gondosan csak „József epochájának” pozitívumairól írt, saját korának kritikájaként. Paradox módon Mária Teréziát őszintebben dicsőítette – ha egyszerű prózába fordítjuk Cserey Farkasnak intézett verses levelét –, azért mert tisztelte a törvényt, nem hazudozott, a felekezeti békét nem kavarta fel, a paraszt helyzetén könnyített, nyugalmat és békét biztosított, a művészetek pedig uralma alatt virágzásnak indultak. Persze ez is saját korának kritikája. Nem Rousseau radikális társadalomkritikája, Goethe bölcs nyugalomvágya hallatszík ki a sorok közül, de egyvalamiben Kazinczy alapvetően Rousseau tanítványa és híve maradt: a lelkiismeret elsőbbségének vallásában és a rejtőzködésben. Alapvetően Rousseau-tól tanult, aki pedig Machiavellitől. A *Társadalmi szerződés* szerzője szerint „*A fejedelem a republikánusok könyve*”; írója színlelt, „álcázta szabadságszeretetét”.¹³ Rousseau is némileg ezt tette, amikor így nyilatkozott: „minden legitim kormányzati rendszer republikánus”, és így „maga a monarchia is republika”.¹⁴ Tehát akkor, ha az általános akaratot fejezi ki, és az uralkodó a társadalmi szerződéshez tartja magát. Kazinczy tudta, miért égeti el a *Társadalmi szerződés* fordítását. Hiszen ekkor már Franciaországban is túl voltak azon, amit Sebastian Mercier „királyi demokráciának” nevezett,¹⁵ ennek fejét lefejezték, és a magyar jakobinusperrel ezt is meg akarták torolni.

Milyen jakobinus volt Kazinczy? Nehezen megfogható. Kezdetben Robespierre sem volt az. Viszont azzá tette az alkalom, ahogy Kazinczyt is. Megvolt benne a természetjogi elkötelezettség. És a francia katonai sikerekkel közelgett az alkalom. Fessler Ignác Aurél, aki nem nagyon szerette Martinovicsot, írta le azt, hogy egykori barátja összeesküvésével „a szülési fájdalmakat saját hazája számára enyhíteni akarta, ahol az adott viszonyok között fájdalmasabbak és rombolóbbak lettek volna, mert Magyarországon a közember szellemi és érzelmi műveltsége, jogfelfogása mélyen alatta állt, mint a francia köznépé”.¹⁶ És vallomásokból is kiderült, hogy ez volt az összeesküvők reálpolitikai számvetése. Másképpen szólva: francia segítséggel megszerzik a hatalmat. Kazinczy később keserűen panaszkolt fel, hogy az „immorális, bosszút lihegő, tudományos, de eszetelen pap” egyszerűen „elvakította, elámította, megcsalta” a „széplelkű s magát a régi Görögország és Róma korába visszaálmódolni szerető Hajnóczyt”,¹⁷ és vele őt is, de amikor megoldódott a nyelve, akkor adta tovább a hiedelmet, mely szerint éppen barát-

¹² KAZINCZY Ferenc: *Az én életem*, Magvető, Budapest, 1987, 316.

¹³ Jean-Jacques ROUSSEAU: *Du contrat social ou principes du droit politique* = Uő.: *Contrat social ou principes du droit politique*, Garnier, Paris, é. n., 284.

¹⁴ *Uo.*, 259.

¹⁵ Sébastien MERCIER: *De J. J. Rousseau, considéré comme l'un des premiers auteurs de la révolution*, II., Paris, 1791, 268.

¹⁶ J. A. FESSLER: *Die Geschichten der Ungern und ihrer Landsassen*, X., Leipzig, 1825, 664.

¹⁷ KAZINCZY Ferenc *Levelezése* [a továbbiakban: KazLev], I–XXIII, kiad. Váczy János és mások, MTA/Akadémiai, Budapest, 1890–1960, XXIII/179.

ja buktatta meg a Megvesztegethetlent. A fantázia játékaik tehát kiszámíthatatlanok, és olykor ha nem is történelemformáló, de emberi sorsformáló erővé válnak.

Ha egy szóval kellene megragadni azt, ami Kazinczy Ferenc életét és munkásságát jellegzetessé teszi, akkor ez a szó: hűség. Hűség a fényhez, amelyet – 1809-es verses vallo-mása szerint – úgy terjeszt, „amint lehet”. „Az érzékeny neoklasszicista” – hogy Fried István találó kifejezésével éljek – klasszicizmusának fedezékéből először levél-kampányt indított Dea Debrecen ellen. Szidta Domokos Lajost, de Somsich Lázár róla írt kis latin versét lefordította, és jellegzetes republikánus vallomássá stilizálta: „Homlokában Cátó, Brútus szent tűzében...”¹⁸ Dessewffy József helytelenítette, hogy Kazinczy részt vett a tübingai pályázaton, de a széphalmi mester pályairatában a debreceni ősmagyar-ság mítoszt éllette, és olyan nemzetkonceptiót fejtett ki, amelynek immanens forradalmiságát méltán emelte ki Sinkó Ervin.¹⁹ Debrecen nemcsak grammatikája miatt támadta, hanem amiatt is, hogy száműzte a kantiánus tanárokat.

Kazinczy nemzetfelfogása megfelel a Kossuthénak: az államnyelv a magyar, magán-társaságban viszont szabad nyelvhasználat mindenki számára. Ezt lehet intranszigen-s nacionalizmusnak minősíteni, de valójában csak forma, amelynek jellegét tartalma határozza meg. Köztudott, hogy Kazinczy milyen rokonszenvvel nyilatkozott az együttélő nem magyar népek kultúrájának fejlődéséről, és milyen mély, emberi együttérzésen alapuló kapcsolatot alakított ki egy-egy román vagy szerb egyházi vezetővel. Itt nincs kettős beszéd és alakoskodás. A tübingai pályázat esetében már inkább. Mert maga előtt büszke volt arra az aforisztikus megjegyzésre: „Magyar népnek deák törvény olyan, mint a Caligula magas oszlopokra szegzett törvénytáblái, hogy senki ne olvashassa.”²⁰ A pályaműben viszont annak hangsúlyozásával ecsetelte a magyar nyelv hasznosságát, hogy a magyar nyelvű törvények az országot „alkotó testületek legszámosb tömege előtt közvetlenül érthetők volnának, míg jelenleg hét millió közül bizonyosan öttel csak az ösztön egy sötét neme, leginkább pusztá sejtetem, mi szabad és mi parancsoltatik”.²¹ A gondo-

¹⁸ „Fronte <Cato> Petrus, sed corde Brutus, candore Joannes.” KAZINCZY Ferenc: *Az én Pandectám*, MTAKK, K 633/VI., 225.

¹⁹ SINKÓ: *I. m.*, I., 245.

²⁰ KAZINCZY: *Az én Pandectám*, MTAKK, K 633/I., 176. – Suetonius *Caesarok élete* Caligula-életrajzában (40–41.) a következő olvasható: „Az új, azelőtt ismeretlen adókat előbb adóbérlők útján, de minthogy ezek túlzott hasznot húztak, később testőrsége tisztjei és tribunusai útján hajtotta be; minden eleven embert megadóztatott. A Rómában eladott összes élelmiszerek árából bizonyos részesedést szabtak meg a kincstárnak; országszerzte minden bírósági ügy és pereskedés céljára pedig a perelt összeg két és fél százalékát; de ennél magasabb összeget róttak ki büntetésül, ha valakiről kiderült, hogy adósával kiegyezett, vagy elengedte követelését; adóra a teherhordó munkások napszámának egynolcadát vonták le, az utcalányok keresetéből pedig naponta egy szeretkezés árát. A törvényt még ki is egészítették: eszerint meg kell adóztatni a hajdan volt kéjnöket és kerítőket is; még a házasságokra is adót vetettek ki. / 41. Ezeket az adórendeleteket Caius kihirdetés útján ismertette, de írásba nem foglalta; így az emberek, minthogy az írott szöveget nem ismerték, sok vétséget követtek el; ezért végül is kifüggesztették a törvény szövegét, de egészen kis betűs írással és olyan gyér forgalmú helyen, hogy jóformán senki el nem olvashatta.” (Ford. Kis Ferencé, Magyar Elektronikus Könyvtár, <http://mek.oszk.hu/03200/03264/03264.htm>.) A 41. fejezet idézett része az eredetiben: „Eius modi uctigalibus indictis neque propositis, cum per ignorantiam scripturae multa commissa fierent, tandem flagitante populo proposuit quidem legem, sed et minutissimis litteris et angustissimo loco, uti ne cui describere liceret.”

²¹ MTAKK, Vgyes 2–32., 54.

lat összecseng azzal, hogy Rousseau az állampolgárok számára érthetetlen államnyelvet szolgáltnak nevezte. Kazinczy okfejtése pedig jelzi, hogy a magyar diéták magyar hivatalos nyelvet célzó törekvései nem feudális hatalmi és presztízsszempontok érvényesítését jelentették. Márpedig ez volt a félhivatalos bécsi vád, és ehhez segédkezett a maga módján a nagy magánpolitikus, Berzeviczy Gergely, a régi szabadkőműves barát.

A Kazinczy–Berzeviczy vita első látásra a kozmopolitizmus és a nacionalizmus összecsapása. Sinkó Ervin a felszín mögé pillantva, úgy látta, hogy a vita „voltaképpen Kazinczy konfliktusa Kazinczyval”, tehát „a nacionalista” a hajdani jozefinistával, a posztjozefinista Berzeviczyvel mint a maga kozmopolita alteregójával vitatkozott.²² A hazai történetírásban „a feudális nacionalista” Kazinczy támadt rá a felvilágosodás társadalmi érzékenységét képviselő Berzeviczyre, aki kakaslomnici kastélyának dolgozószobájában „néma szavak”-at vetett papírra, „amelyekre az országban akkor talán csak a környező hegyek figyeltek”.²³ Valójában Berzeviczynek sok írása jelent meg, sokan olvasták, és fentről az egészre a titkosrendőrség figyelt, letről meg őreá. Berzeviczy kapcsolatba került Armbruster udvari titkárral, akinek Rummy Károly György is munkatársa lett. Persze nem olcsó spiclikedésről volt szó, hanem arról, hogy mindenki a másikat a maga céljai és eszményei érdekében – Széchenyi kifejezésével – „utilizálni” próbálta. Bécsben állandóan posztjozefinista reformokat tervezgettek, 1811-ben és 1817-ben pedig a magyar alkotmányt is fel akarták függeszteni, és Magyarországot erősebben betagolni a monarchia egészébe. Ha ettől a birodalompolitikai törekvéstől eltekintünk, interpretációs keretünk torz, Kazinczy megnyilvánulásai pedig értelmezhetetlenek. Nem véletlenül hangoztatta Kazinczy, hogy nem írhat le mindent, még az egykori barátnak szóló leveleiben sem. Látszólag patriarkális parasztvédelem mellett állt ki a jobbágyfelszabadítást igénylő Berzeviczy ellenében. Valójában a fokozatos reformok híve, olyan, a paraszti sorson változtatni akaró diétai reformkezdeményezésekkel is érvelt, amelyeknek a diétai anyagban nincs nyoma, de alapjaiban bontották volna a rendszer építményét, és még őfelsége is tudta, hogy egyik reform már maga után vonja a másikat. Rummy a maga játszmáját akkor játszotta, amikor 1810 táján megpróbálta kiadatni Németországban Kazinczy recenzióját Berzeviczy könyvéről, és aztán 1817-ben némileg átdolgozva Hormayr Archivjának megküldte, s ezzel a lappangó vitát a nyilvánosság elé vitte, és mintegy ellensúlyozta Berzeviczy kemény fellépést és radikális reformokat sürgető társadalomkritikáját, valamint összbirodalmat igénylő spekulációit. Kazinczy csak vonakodva ment bele a játékba, mert Hormayrt ügynöknek tartotta, de azt, ahogy a tiroli szabadságharcos Berzeviczy kozmopolitizmusa ellenében az ő nacionalizmusa mellett foglalt állást, az Erdélyi Muzéumban tette közzé. Leveleiben szapult a kakaslomnici barátot, versben viszont úgy nyilatkozott, hogy bár vezéreszméik „összeférhetetlenek”, mégis: „Egy lélek, egy fej nem rossz magzatai / S a jót segíni nem méltatlanok.” A baj csak

²² SINKÓ: *I. m.*, I., 251.

²³ KOSÁRY Domokos: *Napóleon és Magyarország* [1971] = UÓ.: *A magyar és európai politika történetéből*, Budapest, 2001, 246–250. A feudális nacionalizmus fogalmának történetéhez lásd MISKOLCZY Ambrus: *A magyar demokratikus kultúra „eredeti jellegzetességeiről” 1790–1849*, Napvilág, Budapest, 2006; UÓ.: *Felvilágosodás és liberalizmus között*.

az volt, hogy a jót nem lehetett közvetlenül kimondani, csak közvetve. Példa erre a Kant-vita is. Amikor Kazinczy Kantról írt, Rousseau-t is látnunk kell mögötte. Regényének, a *Bácsmegyei győtreimeinek* 1814-es, második kiadásában megjelenik egy új hős, aki az 1789-es kiadásban még nem szerepelt, a sebhelyes arcú „generál”, „akinek élete a kategorischer imperatívot bizonyítja”, mert a „rendben gyakorlott” ember kötelességét teljesítette,²⁴ ahogy azt Kant és Rousseau tanította. Az már szinte mellékes kérdés, hogy talán Vay Miklós diétai ellenzéki fellépése ihlette meg, azé, aki gyermekkorában hozzá hasonlóan utálta a latint, de volt bátorsága megszökni az iskolából,²⁵ míg a majdani széphalmi mester az iskolamester keze és pálcaja alatt szenvedve teljesítette kötelességét. De az a Kazinczy, aki 1794 márciusában azt vallotta, hogy a „Menschenrechte ez az új Verböczy”,²⁶ ha ezt továbbra is tartotta, akkor csak a kategorikus imperatívusra apellálhatott. A Kant-vitába való bekapcsolódása aktuálpolitikai tett is volt, mélyen meg volt győződve arról, hogy az uralkodó áll az antikantiánus megnyilvánulások mögött.

A nyelvről szóló vitának szintén lehet politikai olvasata. Kemény Zsigmond így látta: „Mindenütt, ha nagy forradalom indíttatik a nyelv ellen, az a társadalomnak az új eszmék és új szükségek iránti fogékonyságát jelöli ki. Mindenütt, hol a neologizmus győz, az új szavak, szókötések és nyelvszabályok által annyi eszme oltatik a társadalomba, a harc közt pedig, mely a nyelvújításért folyt, annyi gyarapodást nyert a közszellem, annyi erélyt és éberséget az ítészet, annyi vizsgálódási hajlamot az irodalomra, hogy nem sok idő múlva az egész társadalom fogalmai, kívánatai és világnézetei gyökeres reform felé sietnek, és viszont kevés évek múlva a társadalom átalakulásának ügyfolyama az állami formák és jogszerkezet átalakulását mellőzhetetlenül előidéz. / Ily szoros összefüggésben van a nyelv reformja az irodalom reformjával, az irodalom reformja a társadaloméval, a társadalom reformja az államéval. / Ezt a felfuvalkodás emberei ritkán szokták észrevenni, de magas lenézésük által még sohasem akadályozhatták meg.”²⁷

Akkor még – úgy tűnik – észrevették. Ki ne látta volna, hogy Kazinczy harca az írói szabadságért egyúttal az egyéni szabadságért folytatott harc? A filológiai tér olyan protoideológiai térnek tekinthető, amelyben a filológiai gondolkodás logikája a politikai gondolkodás logikájával párhuzamba állítható. Szerkezetük sokban azonos, ha bizonyos fogalmakat felcserélünk, azonnal egyik térből a másikba jutunk. Például ha a nyelv eszményét a nemzetével helyettesítjük. A mérvadó ízlés olyan, mint az általános akarat: megfoghatatlan és mégis irányadó. A nyelvről szóló diskurzus olyan erősen metapolitikai jellegű, hogy át is játszott a politikai mozgósítás költészetébe. A nyelvviták után írt *A mi nyelvünk* című Kazinczy-vers is váratlan fordulattal ér véget a különböző nyelvek dicsérete után, mert miután az „olasz s lengyel, hévvel nyögdeli szerelmét”, mintha szabadságharcok tanúi lennének: „Hull a lánc, közelít az idő, s mi közöttetek ál-

²⁴ KAZINCZY Ferencz *Munkái*, IX., Trattner, Pest, 1814, 179.

²⁵ Lásd CZEIZEL János: *Kazinczy Ferenc élete és működése*, I., Egyetemi Nyomda, Budapest, 1930, 23.

²⁶ CENTGRÁF Károly: *Egy ismeretlen Kazinczy-levél*, Irodalomtörténeti Közlemények 1974/2., 236.

²⁷ KEMÉNY Zsigmond: *Még egy szó a forradalom után* [1851] = Uő.: *Változatok a történelemre*, Szépirodalmi, Budapest, 1982, 396–397.

lunk.” Az *Ortológus és neológus nálunk és más nemzeteknél* alapvetően azt példázza, amit Kerényi Ferenc a nyelvújításról tömören jelzett így: „kísérleti terepe lehetett az érdekegyesítés programjának”.²⁸

Kazinczy került a társadalmi problémák elemzését. Az 1820-as évek derekán viszont Kant kategorikus imperatívuszával nyomatékosítja Zrínyi Miklós szigetvári beszédét: „Vitézek! Veszünk kell, s örömmel fogunk. [...] Becsületes ember semmi tekintetek által nem engedi magát kötelességtől elvonni.” Mert az önérdekre hajló „galád ész nem ész, de a kötelesség kötelesség,” és „szent érzés” vezet.²⁹ – hallatszik a kanti észkritika és Rousseau tanításának visszhangja. Ugyanakkor ha elolvassuk azt, ahogy az 1823-as esztendő fejleményeit megörökítette, mintha semleges szemlélő lenne, úgy számolt be arról, hogy a zempléni megyegyűlésen Wesselényi Miklós székét ide-oda tologatva miként akadályozta a királyi biztost az elnöki tiszt átvételében. Ekkor már érezhette, hogy új erőknak kell megjelenie a színen. Azt is tudta, hogy nyíltan nem vállalhat ideológusi szerepet, viszont bátoríthatja a reformszellemiséget, és kereste, valamint nevelni próbálta azokat, akik súllyal lehettek képesek közéleti szereplésre. Kazinczy öntudatos középnemes volt, tartotta magát a történelmi munkamegosztáshoz: a megye a birtokos nemességé, a főispáni tiszt az arisztokratáké, és az országos tisztségek nagy része is. Ezért helytelenítette, hogy az általa tisztelt ifjú Vay Miklós báró alispánnak választotta magát. Nagy reményeket fűzött viszont gróf Desseffy Aurélhoz, annál is inkább, mert atyja, József olykor politikai lényeglátónak bizonyult. Feltehetően tőle származik Berzeviczy göttingai cikkében olvasható maxima: „ha ma nemzet lennénk, holnap már nem lennénk gyarmat”.³⁰ 1823 tavaszán pedig pontosan jelezte, ha eljön az idő, „hogy igaz nemzeti függetlenséget szerezzünk magunknak”, akkor „feláldozhatnók a feudále szisztémát”.³¹ Kazinczy Széchenyi István lóversenyeiben is felismerte a reformkezdeményezést, és saját nyelvi reformtörekvéseihez hasonlította, de erről szóló versét már azért sem fejezte be, mert nem igazán vonzódott a grófhhoz. Neheztelt annak atyjára, hogy megtagadta őt, amikor kijött a börtönből, a talmi csillogni vágyást látta cselekedeteiben, az ájtatoskodó képét örököltette meg, holott Széchenyi Ferenc korántsem volt haladóból lett reakciós, hiszen 1814-ben az egész birodalom konstitucionalizálására dolgozott ki tervezetet, és ugyanez a Széchenyi Berzeviczyt invitálta újabb angliai utazásra, majd 1817-ben a magyar alkotmányvédelmet társadalmi reformmunkával párosította. Ezekről Kazinczy egyszerűen nem értesült, viszont amit terjesztett, azzal megtévesztette történetírásunk egy részét.

A nagy tanítvány ifjú Wesselényi Miklós volt. Ismerve atyja indulatosságát, aggódott is érte, és amikor vendégül látta, az egykori börtönlakó a majdani elítéltnak nem célzat nélkül terített kufsteini eszcájgjával. A széphalmi mestert veszélyérzete nem hagyta cser-

²⁸ KERÉNYI Ferenc: *Pest vármegye irodalmi élete (1790–1867)*, Monográfia Alapítvány, Budapest, 2003, 25.

²⁹ KAZINCZY Ferenc: *Zrínyi Miklós Szigetváratt*, Hébe 1825, 5–6. Vö. HAUSNER Gábor: „Zrínyi Miklós Szigetváratt”, *Somogy* 1992/1., 62. A kézirat megmaradt részét közli BÉKESI Gábor – SVÁB Antal: *Kazinczy Zrínyi-jegyzetei*, Széphalom 10. (1999), 286–288.

³⁰ [Gregor von BERZEVICZY:] *Ueber den ungarischen Reichstag vom Jahre 1802*, *Magazin für Geschichte, Statistik und Staatsrecht der österreichischen Monarchie*, I., Göttingen, 1806, 144.

³¹ KazLev XVIII., 283.

ben. Amikor a 14 éves Wesselényi egyik levelében arra kérte a széphalmi mestert, „hogya valahogy vagy az indulatoknak, vagy a fény hiábalóságának engednék, akkor, mint Don Carlosnak *Marquis Posa* szólítsa nevén az én géniuszomat, juttassa eszemben atyámat, és esküszöm, hogy érteni fogom”,³² és ekkor Kazinczy figyelmeztette távoli tanítványát: Schiller műve „csak a teátrumra való, és nem a közönséges életre”. Olvassa inkább el az *Egmontot*, és utána „az egész *Göthét*”, és gondolkodjon el azon, hogy „Egmond *egyenessége* nem használt, az Oranien *hajlósága* használt a szabadságnak”.³³ Az atyai tanács kemény önkritika: lejárt a titkostársasági machinációk kora, nyilvánosság és ha kell, akkor harc vállalása a kiút. Ugyanakkor Kazinczy kicsit mindig az Egyetemi Könyvtárban kardjával csörömpölő harcos maradt, akinek a kardját nem lehetett kivonni hüvelyéből. És bár Schillertől a weimari államminiszterhez pártolt, a rousseau-i lélek pontosan tudta, és érzékeltette is, hogy *Egmontja* milyen kísérteties pontossággal illik a magyar helyzetre. Egmont alkotmányvédő, Oranien lázadó, Egmontot kivégzik a lázadás miatt, Machiavelli is igazat ad neki abban, hogy az alkotmány biztosításával meg lehetne nyugtatni a népet. Orániai Vilmos viszont a lázadás élére állva kiharcolja hazája, Németalföld függetlenségét. A helyzet tragikumája, hogy Egmont rousseau-i figura, mert ő is „mindenekben lelkiismerete szerint tetszik bánni”.

Csak hogy a lelkiismeret veszélyes, az is baj, ha van, és az is, ha nincs. Milyen csalódás lehetett Kazinczynak, hogy „a Hunyadiak s Zrínyiek” útját járni akaró Vay Ábrahám, akit tántoríthatatlannak hitt”,³⁴ egy adag bécsi fejmosás után a főispánságért besúgó lett, és Kazinczy egyik levelét is ellopta, amiért csak hálásak lehetünk, mert megtudjuk, hogy 1825-ben a pozsonyi „a Coronatiókor egy Inscriptio volt”, „mellyet így is lehet olvasni”: „A fejedelem szeretete a nép boldogsága” – „A nép szeretete a fejedelem boldogsága”. Ez viszont Kazinczy egyik korábbi megnyilatkozásának a parafrázisa: „az a nép boldog, amely szereti fejedelmét, és amely szerelve érzi magát fejedelmétől”.³⁵ Tehát nincs kizárva, hogy Kazinczy sugallta az inscriptiót, amely a monarchikus republikanizmust juttatta kifejezésre. Ezt tette 1795-ös vallomásában is, amikor azt hangoztatta, hogy „nem azt az államot tartom szabadnak, ahol száz vagy ezer ember uralkodik, hanem az, ahol egy a törvények szerint”³⁶ – csak hogy ez az egy Rousseau-nál a szuverén, a nép, amely átruházhatja a főhatalmat a tisztségviselőre, de a szuverenitást nem. Az elidegeníthetetlen. Az uralkodó tehát nem Isten kegyelméből uralkodik. A *Társadalmi szerződés* fordítója nem tagadta meg magát, állandóan rejtőzködött, és állandóan felfedte va-

³² KazLev VII., 336. – Amikor Posa és Don Carlos valamiféle erényszövetséget kötöttek, ez utóbbi így kérte barátját: „Dann auch, wenn der Wurm / Der Schmeichelei mein unbewachtes Herz / Umklammerte – wenn dieses Auge Tränen / Verlernte, die es sonst geweint – dies Ohr / Dem Flehen sich verriegelte, willst du, / Ein schreckenloser Hüter meiner Tugend, / Mich kräftig fassen, meinen Genius / Bei seinem großen Namen rufen?” (Böloni Farkas Sándor fordításában: „Akkor is, ha a hízkelkedés férge őrizetlen szívembe markolódnék? s akkor, ha e szem elfelejtette a másszor sirt könyneket? s fülem az esedezés előtt bezárkoznék? Ígérd-e, hogy akkor is megrendíthetlen őrzője lész virtusomnak, megragadsz-e akkor is, s geniuszom nagy nevén szólítod-e?” Kolozsvári Akadémiai Könyvtár, Ms. U. 937., 24.)

³³ KazLev VII., 396.

³⁴ KazLev XIX., 574–575.

³⁵ Idézi VÁCZY János: *Köz- és irodalmi állapotaink a XIX. század első két évtizedében*, Széphalom 6. (1994), 20.

³⁶ KazLev II., 349.

lódi énjét. Egész életében ezt tette. Kosztolányi szerint „nincs remekműve”, de „élete a remekmű”,³⁷ talán a beszédes rejtőzködése.

Kazinczy, a politikus természetesen nem volt hivatásos forradalmár, ahogy a szó mai értelmében a történelmi terroristákat értjük alatta. A gondolkodás forradalmának volt egyik hordozója, és így forradalmat készített elő, olyat, amely hosszú távú történelmünk alapító eseménye. A titkostársasági demokratikus kultúra egyik szereplőjéből a magántársasági demokratikus kultúra hangadója lett, a felvilágosodás és a szabadelvűség közötti folytonosság hordozója. „A kontinuitás hangsúlyozása – hangsúlyozza Kecskeméti Károly –mindenekelőtt azért fontos, mert Magyarország különleges szerepet tölt be a múlt századi politikai eszmetörténetben, ugyanis a Rajnától keletre az egyetlen olyan ország, ahol a liberalizmus egy évszázadon keresztül meghatározó politikai rendszer volt. Ez volt a norma, a politikai berendezkedés alapterve. Ez nincs meg sem a lengyeleknél, sem a cseheknél, sem az osztrákoknál. S ma is még a liberalizmus a referencia Magyarországon, akár úgy, hogy azt jónak minősítik, akár úgy, hogy elmarasztalják.”³⁸ Vagy – tegyük hozzá – úgy, hogy közben meghamisítják történelmi liberalizmusunkat. De Kazinczy nemcsak a magyar–magyar folytonosságot élte, hanem mint Horváth János még 1908-ban kifejtette: „egyenes irányban folytatja művelődésünk régi nagy hagyományát, sőt bizonyos lankadt elmaradozás után éppen folytonosságát állítja helyre”³⁹ – a magyar kultúrának az európai kultúra vérkeringésébe való bekapcsolódás folytonosságát is, aminek politikai reflexe az 1848-as forradalom volt, a monarchikus republikanizmus győzelme.

A monarchikus republikanizmus sokarcú, összetett jelenség. Hozzá kapcsolódik a historiográfiai őskeresési szenvedély. Kemény Zsigmond megfellebbezhetetlenül jelentette ki: „Széchenyi előde Kazinczy volt.”⁴⁰ Juhász Gyula szerint Berzeviczy volt az.⁴¹ Széchenyi viszont úgy alakította ki saját mítoszát, hogy magányos hősként jelenítette meg önmagát, aki felébresztette a nemzetet, míg Kossuth Lajos vele szemben az 1790-től kibontakozó fejlődéssel magyarázta a nagy reformkort és aztán az 1848-as forradalmat. A „turini remete” olyan „nyomkutatót”-t sürgetett, amelynek feladata „nem személyekkel bíbelődni, hanem világosságba helyezni a történelmi kényszerűség törvényét”, amely a legellentétebb szándékokat is egy irányba terelte, mint ahogy a vizek egyesülnek csermelytől a tengerig. És valóban, Berzeviczy függetlenségi tervezetései a *Függetlenségi nyilatkozat* előzményét alkotják. Kossuth talán tudott is róluk. Ugyanakkor a reformpolitika technikája Berzeviczyt a centralisták elődjévé teszi.⁴² A rendi alkotmányvédelem viszont a hatékony reformpolitika fórumát biztosította. Kazinczy legalább annyira elődje Kossuthnak, mint Berzeviczy, sőt még inkább, mert Kossuth személyében a politikai vezér követte az irodalmi vezért, és ahogy Horváth János írja, „szinte az

³⁷ KOSZTOLÁNYI Dezső: *Kazinczy Ferenc* = Uő.: *Lenni, vagy nem lenni*, Nyugat, Budapest, 1940, 136.

³⁸ „...a reformkor nem kezdet, hanem folytatás”. *Interjú Kecskeméti Károllyal*, készítette Deák Ágnes, *Aetas* 2000/1–2., 297.

³⁹ HORVÁTH János: *A magyar irodalom fejlődéstörténete*, Akadémiai, Budapest, 1976, 208.

⁴⁰ KEMÉNY Zsigmond: *Széchenyi István* = Uő. *Tanulmányai*, I., kiad. Gyulai Pál, Pest, 1870, 326.

⁴¹ JUHÁSZ Gyula *Összes művei*, V., szerk. Péter László, Akadémiai, Budapest, 1968, 262.

⁴² Lásd FENYŐ István: *A centralisták. Egy liberális csoport a reformkori Magyarországon*, Argumentum, Budapest, 1997, 240–246.

egész irodalmi érdeklődést [– amelynek fenntartója és érlelője Kazinczy volt –] Kossuth aratta le”.⁴³ A jakobinusok alkotmányos tervezetései leginkább azonban Kossuth konföderációs tervezeteiben éltek tovább. Kazinczy vallomásában arra emlékezett, hogy a Reformátorok Kátéja fegyverfogásra szólított, és „pannóniai köztársaság felállítására az amerikai köztársaság mintájára”.⁴⁴ A kátéban egyébként csak szövetséges köztársaságról van szó. Félreértés ne essék, nem arról van szó, hogy Kossuth titkos jakobinus iratokat olvashatott, mint ama bizonyos Jókai-regény diákjai, hanem a helyzet kényszerítő erejéről, valamint értékek és célok azonosságáról. Lehet valami szimbolikus abban, ahogy Kazinczy szövétneket látott és adott Kossuth kezébe. A fény a széphalmi mester számára is szimbólum volt; egész életében a fény és a sötét harcában élt. És mintha lenne is valami szimbolikus *szövétnek* szavunk jelentésváltozásában. Ezen szláv eredetű szó a magyarban ugyanis először valószínűleg gyertyatartót jelentett, aztán fáklyát.⁴⁵ Mondhatnánk, hogy a tűz, amely évtizedeken keresztül Kazinczy mécsesében világolt, Kossuth fáklyalángjában csapott magasra. Igaz, lecatilinázta Kossuthot, de hát sok oka volt haragudni rá, és ez súlyos minősítés, mert még az általa erkölcsileg mélyen elítélt Martinovicsot is mentegette, amikor Fessler Catilinához hasonlította. Csakhogy miután Kazinczy leveleiben szertekürtölte a világnak, hogy Kossuth olyan, mint a római összeesküvő, meggondolhatta magát, talán felötlött Hajnóczy emléke, és ha valaki, akkor Kossuth sokban hasonlított a régi barátira. Feltételezem bizonyítéka csak annyi, hogy Kazinczy naplójában az emlékezetes fejlemény jellemzésére mintegy 8 sornyi helyet kihagyott, és ezt sohasem töltötte ki.⁴⁶

Kazinczy írásainak világában jól kirajzolódnak azok a politikusi magatartásformák is, amelyek 1848 előtt és alatt világossá váltak. Három sors lehetősége villan fel, és a három sors be is teljesedett. Batthyány Lajos lett a magyar Egmont, bár némileg Széchenyi István is az, akinek Döbling önkéntes börtöne lett, és a végső ítéletet önmaga hajtotta végre önmagán. Orániai szerepét Kossuth vállalta, ő rokonítható a leginkább Hajnóczyval, a széphalmi mester szívbeli barátjával. Ha nem is Kazinczy szívéhez, de értelméhez Vay József állt a legközelebb. 1825-ben pedig némi rezignációval emlékezett Kazinczy: „Ez a nagy férjfiú kormányzá a diétánkat, s hallgatva. Most senki sincs még, aki különböző vélekedéseket egybe vonni tudná, mint ő.”⁴⁷ A hallgatás elszánt-ságot és előrelátást is leplezett. 1817-ben Vay József, az elmúlt diéták ellenzékének vezére úgy válaszolt Piringer magyar alkotmányt támadó munkájára, hogy már az 1830-as évek érdekegyesítő és jogkiterjesztő politikáját előre jelezte: „Világos, hogy a század szellemét, a reformot, ha ez valamely dolgokban megvalósítandó, nem a szabadság és a már törvények által biztosított immunitások megszorításával, nem az alkotmány lerombolásával, hanem a személy- és tulajdonbiztonságnak – minden egyes ember állapotára való tekintettel – a királyság minden egyes lakosára teljesebb kiterjesztésével kell

⁴³ HORVÁTH: *I. m.*, 285.

⁴⁴ *A magyar jakobinusok iratai*, I–III. szerk. Benda Kálmán, Akadémiai, Budapest, 1952–57, II/348.

⁴⁵ *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*, III., főszerk. Benkő Loránd, Akadémiai, Budapest, 1976, 799.

⁴⁶ MTAKK K 763., 25.

⁴⁷ *KazLev XIX.*, 436.

megkövetelni.”⁴⁸ Persze egyelőre jobb hallgatni egy olyan országban, amelynek kritikájaként Kazinczy az 1800-as évek elején „Vay József képe alá” a következőket idézte Liviustól: „Vir, cui ad summam auctoritatem nihil praeter sanam civium mentem defuit”⁴⁹ („Férfi, akinek a legnagyobb befolyáshoz semmi sem hiányzott a polgárok józan eszén kívül”). Ez a Vay Deák Ferenc előképe, azé a Deáké, aki 1848-ban angyali türelemmel tanította az alkotmányosság és törvényesség alapfogalmaira a népképviselőti országgyűlés olykor a kelleténél fegyelmezetlenebb és neveletlenebb tagjait. Kossuth magával ragadta őket egészen a függetlenség kimondásáig. És nem ez volt 1794-ben az ifjú Kazinczy álma? Deák pedig jól tudta és nem is tagadta, hogy a kiegyezést Kossuth egykori tevékenysége és feszélyező távolléte nélkül nem lehetett volna megkötni, és azt is tudta, hogy nincs sok oka az öröme. Alapállása – egyik életrajzírója szerint –: „ami felségjog, az a nemzetnek a felségre ruházott joga”.⁵⁰ 1867-ben pedig a polgári erény visszatartotta Deák Ferencet attól, hogy ott legyen a koronázáson, lefüggönyözött szobájának némaságába húzódott – a monarchista republikanizmus erénykultuszának keserű megnyilvánulásaként, hiszen a megkoronázott király annak hőseit vitette „a magyar Golgotára”, ahol Kazinczy Ferenc egyik fia, Lajos lett a tizennegyedik aradi vértanú. Emil fia – miután tanárai galádul verték, talán neve miatt is – Rousseau *Emiljéből* arra a kozmopolitára emlékeztet, aki azért szereti a tatárokat, hogy ne kelljen szeretnie a szomszédját.⁵¹ Kazinczy Ferenc emléke viszont történelemformáló erő lett.

Hatvany Lajos viszont már idejében látta a tétet, a Nyugatnak is felrótta, hogy ott „az uraknak nem volt érzékük a múlt, az irodalomfolytonosság és a történelem iránt”.⁵² Kazinczyról pedig így vallott: „Ő nem csupán irodalmunk ősapja, nem csupán ábrándos dilettáns, hanem egész ember a talpán, ki hétéves börtönének szent szenvedéseivel vált a Széchenyiek, Kossuthok, Petőfik századának úttörőjévé.”⁵³ Ezzel csak azt mondta el, amit sokan tudtak, de sokan át akartak értelmezni. Hatvany szavainak kemény fedezete van: nemzetárulási per és börtön. 1919-ben ugyan önkéntes száműzetésbe vonult Bécsbe, de a '20-as évek második felében a honvágy hazahozta, vállalva a következményeket: a pert és a börtönt. Kapott is egy dorgáló levelet egy pozsonyi ügyvédől. Ez kegyetlenül hangzik: „Egy hazug magyar világ Önt úgy nevelte, hogy a zsidóság csak fele-

⁴⁸ Vay József válasza (*Reflexiones ad recensionem operis Piringeriani Ephemeridibus Viennensibus, Anno 1816. Nris 104 et sequent. insertam*) csak az OSZK-ban három példányban maradt fenn. Ezek jelzete: Quart. Lat. 2163, 2376, 2586. Az első jelzet alatti Jászay Pál gyűjteményéhez tartozott. Érdekessége a possessor 1838. október 25-i bejegyzése, mely szerint Stetner Máté udvari tanácsos „bizodalmasan közölte velem”, hogy a kék tollal Vay írt bele a szövegbe. Idézetünkben is módosított Vay József, aki először nyilván diktálta szövegét, majd javította: „Illud clarum esse videtur, genium seculi, reformationem, si quae in quibusdam suscipienda videretur, non per coercionem libertatis et immunitatum jam lege stabilitarum, non per constitutionis ruinam, sed per personalis ac proprietatum securitatis, pro ratione conditionis singulorum, ampliorem ad omnes Regni Incolas extensionem <posse obtineri> poscere” [ez utóbbi szó késsel], Quart. Lat. 2163, 12.

⁴⁹ KAZINCZY: *Az én Pandectám*, MTAKK, K 633/I., 166.

⁵⁰ Ferenczy József levele Torma Miklósnak, Budapest, 1918. aug. 27., OSZK Levelestár.

⁵¹ Vö. Jean-Jacques ROUSSEAU: *Émile ou de l'éducation*, szerk. Michel Launay, Flammarion, Paris, 1966, 99.

⁵² HATVANY Lajos: *Ady a kortársak közt. Ady Endre levelei és levelek Ady Endréhez*, Genius, Budapest, é. n., 158.

⁵³ HATVANY: *Irodalmi tanulmányok*, II., 55.

kezet, és minthogy a felekezet idejét múlta valami, hát felvett egy »okosabb« felekezetet. Szóval Ön egy 4000 éves szenvedő kultúrközösségből dezertált egy kényelmesebb közösség irányában, más szóval: Ön rúgott egyet a fajtáján. / Báró Úr arról beszélt védelme során, hogy az egyik fajtából a másikba mily nagyszerűen át lehet olvadni, hogy Ön tanújele ennek. Én pedig a fajta elhagyását egyrészt nem hallottam még dicsőíteni, másrészt úgy találok, hogy Ön éppen Tanújele annak, hogy mégsem lehet beleolvadni, nem szólva arról, hogy ezen téveszme ellen tiltakozik több millió »tilalomfa«.

Erre Hatvany válasza igaz hűségnyilatkozat, éspedig önmagához és önmagáról szóló hűségnyilatkozat: „Író ember vagyok, csak a magyar életről tudok írni. Tíz évig éltem Bécsben. Ez a tíz év kiveszett életemből. Még az osztrák vagy német zsidóról sem tudok semmit. Kritikus is volnék, vagy mi? Nagy Goethe-olvasó, nagy Balzac-olvasó. De bármennyire tudjam is Goethe vagy Balzac nagyságát, a magyar író könyve, ha kisebb íróé is, jobban izgat. Több asszociációt kelt, élénkebben mozgatja fantáziámat, mert ide tartozom, ide való vagyok, szóval mert magyar vagyok s a magyar író arról ír, amit életem 48 éve óta, látok-tudok-tollal-érezek. Az én *érzékléseimet* fejezi ki. Minden vonatkozását, még a ki se mondott vonatkozásokat is megértem, s ami még annál is több *megérezem*. A fogházban Kazinczy 21 kötet levelét olvasom, immár két hete folytonos szívét-dobogtató öröme és lelkesülések közt. Ez a Kazinczy bennem testvéri ragaszkodást kelt. Az ő ügye, még ma is az én ügyem.”⁵⁴

Ez az ügy a felvilágosodás. Már régóta per alatt áll. Minden történész a maga módján őrlődik a prezentizmus és a múlt-izmus között, és játszik Istent, mert olyan dolgot dönt el, amelyeket igazán nem tudhat és nem ismerhet. Istent játszani, ez a történész hübrisze – hangsúlyozza Robert Darnton,⁵⁵ és nem is tagadja melyik oldalon áll, amikor a vádakat cáfolja, viszonylagosságukat kimutatja, és szembefordul a posztmodern relativizálással, egyfajta iróniával nyilatkozva a történeti valóságot szövegmechanikákra egyszerűsítő diskurzus-szerelésről: „Ma reprezentációról, emlékezetéről, kitalálásról, konstruálásról, konstrukcióról és dekonstrukcióról beszélünk, vagy inkább diskurzust folytatunk. A nyelvészeti fordulat nyomán úgy érezzük, hogy szabadságot nyerünk a valóság újraszerkesztésére, és a felvilágosodást holtnak nyilvánítjuk. De a valóság nem szöveggként viselkedik, és a felvilágosodás még él, még Prügelknabe [eredetiben: *whipping boy*], és hullákat nem vernek.”⁵⁶ Bár ki tudja? Azért verik, mert még nem hiszik, hogy kimúlt. Viszont kétségtelen, hogy demokratikus kultúránk a felvilágosodással veszi kezdetét. Szubjektivitásunk ehhez kapcsolódik. Nem kétséges, hogy minél alább süllyedünk, egyre több tisztelet, egyre mélyebb rokonszenv köt demokratikus kultúránk alapító egyéniségeihez, hiszen ők öntötték először formába az emberi jogok, a társadalmi méltányosság és szolidaritás eszményeit. Hálásak lehetünk a sorsnak, ha velük foglalkozhatunk, életüket és munkásságukat tanulmányozhatjuk, mert kiemelnek abból a világból, amely a nagy eszmények karikatúráját teszi valósággá. Őseinknek és magunknak is tartozunk azzal, hogy nem előfutárokat, példamutató hősöket, bálványokat keresünk

⁵⁴ Bartolomej Tomaschoff levele Hatvany Lajosnak, Bratislava, 1928. júl. 24., MTAKK Ms. 392/51.

⁵⁵ Robert DARNTON: *George Washington's False Teeth*, W. W. Norton, New York, 2003, 174.

⁵⁶ *Uo.*, 12.

bennük, hiszen az ilyesmi káros reakciót szül, hanem a maguk történeti valóságában utat kereső hús-vér embereket látjuk és láttatjuk, akiknek kisebb-nagyobb emberi gondjai összefonódtak alkotó tevékenységükkel. És amikor az embereket saját korukban próbáljuk elhelyezni, akkor a legtöbb és a legkevesebb, amit tehetünk, az többek között nem más, mint ideológiai hátsó gondolataink háttérbe szorítása, elemzésünk transzparenciája, nyelvünk közérthetősége, a nagyságnak kijáró alázat, és közben ne dimenzionáljuk túl parányiségünket sem, mert Istennek aligha válhat kedvére, ha a kelletnél többet játszunk isteneket. Ne feledjük, amit Halász Gábor még 1936-ban írt: „A műnek hatalmában vagyunk, a személy hatalmunkban van.”⁵⁷ Kazinczy is, mégis amikor róla beszélünk, ki vagyunk szolgáltatva neki. És ha felnézünk rá, tüzesen szelíd szempár villan ránk – immár a számítógép képernyőjéről. Fogadjuk el tanítását, amelyet az 1820-as években vetett papírra, és ki tudja miért, nem tett közzé:

A nyelv az egész nemzet birtoka, s így fejenként mindenikünké is, kik a nemzethez tartozunk; s a visszaélés rettegése nem tilthatja, hogy eszmélettel ne merjünk, s még a hasznost se merjük. A hatalom itt az írók és olvasók közt fel van osztva: azoknak merni s parancsolni, az az példát adni s tanítani; ezeknek ítélni, engedni vagy nem engedni, az az a példát javalni vagy nem javalni s követni vagy nem követni szabad; de a parancsolásnak s az ítélsnek távol kell lenni minden erőszaktól s kényszerítéstől, mert ez a *Lelki Köztársaság* nem ismer eröltető s büntető hatalmat. S képzelhetni e vadabb, barbarusabb gondolatot, mint az, hogy tudomány és mesterség dolgai szedett és számlált voksok által határozassanak meg? Mint az, hogy a tudományok s mesterségek művelői ne különben gondolkozzanak, mint ahogy nekik az ő társaik, vagy akárki más engedi? Mint az, hogy tanulmányaikat, bár jók, bár hasznosok, közre ne ereszhessék?⁵⁸

Ez a lelki köztársaság Rousseau utópiája is lehetne, és mindazoké, akik az egyéni szabadság és a közösségi szabadság összefüggéseinek nagy problémáira kerestek megoldást, és tehetik az idők végezetéig...

⁵⁷ HALÁSZ Gábor: „Könnyed” prózánkról [1936] = Uő.: *Tiltakozó nemzedék*, Magvető, Budapest, 1981, 1022.

⁵⁸ KAZINCZY Ferenc: *A magyar nyelvről; annak természetéről, mostani koráról, szükségéről*, MTAKK M. Nyelv. 4–43.

Dublin 1-2.